

- 3 АП РК Ф. 708. Оп.8. Д. 113.
- 4 Центр документации новейшей истории Восточно-Казахстанской области г. Семей (ЦДНИ Восточно-Казахстанской области). Ф. 807. Оп. 1. Д.20
- 5 Государственный архив Карагандинской области (ГАКО). Ф. 18. Оп.1. Д. 843.
- 6 Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). Ф. 9479. ОП.1. Д.482.
- 4 Нас породнила Сарыарка. Сборник материалов // Ж. Ж. Турсынова. Караганда, 2015.
- 8 Депортация чеченцев и ингушей глазами свидетелей. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://arzamas.academy/mag/934-deportation?ysclid=lhklwrlwyb646810336>
- 9 История сталинского ГУЛАГа. Конец 1920-х – первая половина 1950-х годов: Собрание документов в 7-ми томах. Т. 5. Спецпереселенцы в СССР. – М.: РОССПЭН, 2004. – 823 с.
- 10 АП РК. Ф.725. Оп.4. Д.507
- 11 Депортированные в Казахстан народы: время и судьбы. – Алматы: Арыс-Казакстан, 1998 – 413 с.
- 12 Государственный архив Северо-Казахстанской области. Ф. 1189. Оп. 1. Д. 1243.
- 13 Из истории депортаций. Казахстан.1939-1945 гг. Сборник документов. Т. 3. – Алматы: ЛЕМ, 2019. – 708 с.
- 14 ГАРФ. Ф.Р-5446. Оп.47. Д.4430.
- 15 Центральный государственный архив Республики Казахстан (ЦГА РК) Ф. 370. Оп. 1. Д. 332.
- 16 Казиев С. Ш. Парии, партнеры и конкуренты: «Наказанные» народы и местное население в Казахстане (1941-1953 годы) // Вестник Челябинского государственного университета. – 2015. – № 14 (369). – С. 83-93.
- 17 ГАКО. Ф.18. Оп.1. Д.1107.
- 18 Земсков В. Н. Заключение, спецпоселенцы, ссыльнопоселенцы, ссыльные и высланные (Статистико-географический аспект) / В. Н. Земсков // История СССР. – 1991, – № 5. – С.151-165.
- 19 Репрессированные народы России: чеченцы и ингуши: Док., факты, коммент. – М.: Капь, 1994. – 240 с.
- 20 ЦГА РК. Ф. 1987. Оп. 3. Д. 17.
- 21 ГАКО. Ф. 1П. Оп.7. Д. 133

1931-1933 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚ ТАРИХЫНЫҢ БАТЫСТЫҚ ТАРИХНАМАСЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сақабай Т.Қ. 1 оқу жылы докторанты
Ғылыми кеңесші т.ғ.д., профессор **З.Ғ. Сақтағанова**
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

XX ғасырдың 1920-1930 жылдары қазақ халқының тарихында ғасырлар бойы қалыптасқан көшпелі өмір салтының дәстүрлі құрылымына әсер еткен ірі әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени өзгерістер болды. Осы өзгерістер мыңдаған жылдар бойы қазақ даласында қалыптасқан экономикалық жүйе - көшпелі дәстүрлі жүйені күйретті. Көшпелі мал шаруашылығы Қазақстанның негізгі шаруашылық түрінің бірі болғандықтан, халықтың өмір сүру салты, мәдениеті, әлеуметтік-экономикалық құрылымы онымен тығыз байланыста болды. Сондықтан осы өзгерістердің салдары 1930-шы жылдарындағы қазақ тарихындағы зұлмат ашаршылыққа алып келді.

Қазақ даласындағы ашаршылық тарихы мен себеп-салдары туралы бірқатар еңбектер жарыққа шықты. Бұл проблема соңғы жылдары отандық және шетелдік

тарихшылардың назарын көбірек аударды, бірақ бұл мақаланың объектісі батыстық зерттеушілер болып табылады. Осы мәселе бойынша батыстық еңбектерді екі топқа бөлуге болады: біріншісі— шетелдік баспасөздерде жарияланған хабарламалар мен 80-шы жылдардың аяғындағы кеңестік ұжымдастыру бойынша алғашқы шыққан еңбектер 1930-1990 жылдарға жатады; екінші топ- аштық, ұжымдастыру және қазақтарды отырықшыландыру процесі бойынша еңбектер 1991 жылдан қазіргі уақытқа дейінгі аралықты қамтиды.

Кеңестік кезеңде бұл мәселе туралы зерттеу түгілі айтуға да мүмкін болмады. Оған кеңестік партиялық-идеология себеп болғаны бәрімізге мәлім. Мақалада 1931-1933 жылдардағы Қазақстандағы ашаршылық проблемасының батыстық тарихнамасына өзіндік талдау жасалады.

Бірінші топтағы еңбектерде ашаршылықтың «қолдан жасалған», «жасанды» сипаты туралы пікірлер қалыптасып, бұл кезеңдегі зерттеулерде Қазақстан аумағындағы ашаршылық мәселесі туралы біраз уақытқа дейін сөз қозғалмады. Жаппай ашаршылыққа ұжымдастыру түрткі болды. Ұжымдастырудың басты идеясы қазақтардың көшпелі өмір салтынан отырықшы өмір салтына күрт ауысуы болды. Себебі, көшпелі жүйе артта қалған жүйе деп есептелді. Сондықтан да батыстық алғашқы еңбектер осы ұжымдастыру процесіне арналды. Мысалы, «Коллективтендіру саясаты Қазақстанның экономикалық дамуына, атап айтқанда ауыл шаруашылығын мемлекеттендіру мен жаңғырту және ауылдық жерлерде жаңа әлеуметтік-саяси тәртіпті орнатудың жолын жауып тастады. Бұл бағыт қазақтың дәстүрлі мал шаруашылығын күйретіп, орасан зор адам шығынына әкелді» - деп тұжырым жасайды Орталық Азия және Қазақстан бойынша танымал американдық сарапшылардың бірі Марта Олкотт [1]. Марта Олкотттың «Наступление коллективизации в Казахстане» атты мақаласы батыстық ғалымдардың қазақ даласындағы ашаршылық тарихын зерттеуге негіз болды деп айтуға болады. Марта Олкотттың пікірінше, ұжымдастыру саясаты Қазақстанның экономикалық дамуына, атап айтқанда ауыл шаруашылығын мемлекеттендіру мен жаңғырту және ауылдық жерлерде жаңа әлеуметтік-саяси тәртіпті орнатудың жолын жауып тастады. Бұл бағыт қазақтың дәстүрлі мал шаруашылығын күйретіп, орасан зор адам шығынына әкелді. Бұл туралы американдық зерттеуші Сара Камерон «Голод казахов по данным Западной историографии» атты баяндамасында айтып өтеді [2].

Хронологиялық жағынан бірінші топқа жататын еңбектердің қатарына КСРО-дағы ашаршылық туралы алғаш батыстық басылымдарда жарияланған хабарламаларды жатқызуға болады. Онда тек Ресей, Украина, Солтүстік Кавказ аумақтарындағы аштыққа ұшырағандар туралы мәліметтер жарияланды. Кеңестік, украиндық тарихшы Станислав Кульчицкийдің айтуы бойынша КСРО-дағы аштық оқиғалары туралы алғаш рет шетелдік баспасөз беттерінде жария еткен ағылшын журналисті Малькольм Маггеридж болды. 1933 жылы «Манчестер гвардиан» газетінде ол Украина мен Солтүстік Кавказға сапар шегу туралы өзінің әсерлері туралы айтып, ауыл тұрғындарының ашаршылық көріністерін және адамдардың жаппай қырылуын сипаттады. Ол көзімен көрген жағдайды былай деп баяндайды: «Большевиктер режимінің барлық сұмдығы, ең алдымен, ауылда көрінеді. Дәл сол жерде большевиктер тарих білетін ең ауыр қылмыстардың бірін жасады. Бұл қылмыстың жағымсыз болғаны соншалық, олар болашақта мұндай жағдай орын алуы мүмкін деп сенбейді. Украинаға немесе Солтүстік Кавказға барыңыз. Бұл бір кездері Ресейдегі ең бай және құнарлы аудандардың бірі болған. Енді сіз онда шөл даланы көресіз. Арамшөпт қаптаған алқаптар, мал жоқ. Тірі қалған тұрғындар ісініп, өліп жатыр. Мен Украина мен Солтүстік Кавказдағы өмір сүру жағдайларын өз көзіммен көрдім. Түрлі дереккөздерден — орыстардан, шетелдіктерден және тіпті коммунистерден бүкіл орыс ауылдарының дәл осындай жағдайда екенін естідім...» [3]. Маггеридж өзінің хабарламаларында шаруалардың жаппай аштыққа ұшырап, қырылуы туралы жазады, бірақ нақты қанша қырылғаны туралы айтпайды. Маггеридждің жазғандарын «Нью-Йорк Таймс» корреспонденті Уолтер Дюранти жоққа шығаруға тырысады. Дюранти шетелдік

журналистердің ішіндегі ең алғашқылардың бірі болып Сталиннен сұхбат алғандығының арқасында белгілі болған журналист болатын. Бірақ, кейін КСРО-дағы ашаршылық мәселесі американдық баспасөзде жаппай жариялана бастаған кезде, Дюранти ашаршылық салдарынан адамдардың жаппай қырылып жатқандығы туралы фактіні растайды. Бұдан басқа журналист Вильям Х Чемберлин, Италия елшісі Градениго КСРО-дағы аштыққа «жоспарланған», «әдейі жасалған» деп баға береді.

Сол кездегі КСРО-дағы аштықтың көлемі туралы өз көздерімен көрегендерін баяндаған Украина жерінде жұмыс жасаған инженер, жұмысшылардың естеліктерінен байқауға болады. Солардың бірқатарынан үзінді келтірсек: Чех жұмысшысының хатынан үзінділер (Украина) - 1933 жылдың жазы: «...Липецктен шыққаннан кейін мен Кривой Рогқа келдім. Нұсқаушы лауазымында мен айына 350 рубль [жалақы] алдым. Бірақ біздің күнделікті тұтынатын тағам мөлшері нашарлай берді және әйелім екеуміз ұн алуды армандайтынбыз. Азық-түлік бағасы өсуде. Біз тамақ алу үшін киімімізді, іш киімімізді, аяқ киімімізді сатуға мәжбүр болдық. Аштықтың көлемінің өскені соншалықты, адамдар өлексе жей бастады. Аштықтан өлген жылқының өлекесін адамдар жануардың өлгенін немесе өлтірілгенін анықтайтын комиссияның келуін күтпестен дереу бөліктерге бөліп алды (бізде барлық жылқылар есепте). Мен кетіп бара жатқанда, орыстар маған: «сенің баратын жерің бар, біз осында өлуіміз керек», - деді [3].

1933 жылы маусымда Ресейден оралған американдық жұмысшының хатының үзінділері: «...Аштық Ресейдің барлық жерінде, әсіресе Украинада кең таралған. Нанды алу мүмкін емес. Харьковта ет мүлдем жоқ. Мен базарларда тіпті адам етінің сатылғанын естідім. Мұны бәрі біледі, бірақ адамдар бәрібір алады. Тұтқындауларға қарамастан, сауда жалғасуда» [1]. Келесі бір естелік Ресейден оралған неміс инженерінің хатының үзінділері- 1933 жылдың жазы: «...Мен барлық неміс жұмысшыларын, техниктері мен инженерлерін ескертіп, оларға КСРО-ға баруларын мақұл көрмеймін. Оларды ескертуді өз міндетім деп санаймын. Ондағы өмір сүру жағдайлары адам төзгісіз. Ондағы аштық әдеттегі жағдайға айналды. Ірі кәсіпорындардың жұмысшыларының жартысынан көбі негізгі өнімдердің жетіспеушілігінен жұмыстан шығарылды. Бізге шетелдіктер ретінде карточкалар беріледі. Бірақ біз олардың көмегімен ештеңе сатып ала алмаймыз. Германиядағы жұмыссыздың өмір сүру жағдайы КСРО-дағы инженерге қарағанда жақсы. Бірнеше айдың ішінде шетелдіктер КСРО-дан жаппай кетіп жатыр» - деп баяндайды [3].

КСРО-дағы 1930-шы жылдардағы болып жатқан оқиғалар туралы мәліметтер дипломатиялық хабарламалар мен жолжазбаларында жариялаған француз журналисті Элла Майарды айтуға болады. Зерттеуші Бақыт Садықова : «оның 1932 жылғы оқиғалардың куәгері ретінде өткен тарихты баяндауымен шектелмей, жаңа тәртіптің дәстүрлі шаруашылықты күйретуімен бірге, Орталық Азия халықтарының ұлттық санасын өзгертіп жібергені» туралы пікірін жазады [4, 29]

Әрине, бұл естеліктер іргелі зерттеу болмаса да, сол кездегі КСРО-дағы ашаршылық туралы алғашқы мәлімет беретін бірден бір дереккөздер болып табылады. Жалпы, бұл кезеңде жарияланған хабарлама мәліметтерден, оқиғаны көзбен көрген куәгерлердің жазбаларынан КСРО аумағындағы ашаршылықтың көлемін байқауға болады. Әрине, бұл хабарламаларда Қазақстан туралы мәліметтер болмады.

Кеңес заманында аштық тақырыбы жасырын болып, осы тақырыпқа қатысты барлық құжаттар мен мәліметтер құпия түрде сақталды. Кеңес Одағындағы 1980 жылдардың аяғындағы жариялылық тақырыптың зерттелуіне сәл де болса жол ашты. Батыс елдерінде жарияланған еңбектердің қатарында «Министерство иностранных дел и Голод» атты еңбекті атап өткен жөн. Бұл кітаптың авторлары Марко Каринник, Ю. Любомир мен Лючик және Богдан С. Кордан 1932-33 жж. Ұлы жұт тақырыбын КСРО тарихындағы ақтандақ беттердің бірі ретінде санады. 1988 жылы шыққан бұл еңбекте аталған проблемалар жаңа қырынан көрінді, атап айтқанда Ресей, Батыс Сібір, Қазақстан және Еділ бойын жайлаған ашаршылық туралы Ұлыбритания Сыртқы істер Министрлігі архивынан алынған құжаттардың ауқымды топтамасы жарияланды. Сондай-ақ Британдық Сыртқы Істер

министрлігі тарапынан түпнұсқалық деректерге негізделген кеңес мемлекеті туралы, КСРО-дағы әлеуметтік жағдай, ауыл шаруашылығы, жаппай ұжымдастыру науқаны, ашаршылық тарихына қатысты құжаттарды талдау арқылы ашуға тырысқан [4,30] .

Осы кезеңде яғни, 1980 жылдардың II жартысында Англияда жарыққа шыққан бірден бір ғылыми еңбек ретінде Роберт Конквесттің «Жатва Скорби. Советская коллективизация и террор голодом» атты еңбегін айтуға болады [5]. Автор өз кітабында қазақтар арасындағы ашаршылық ұжымдастыру түрінде арнайы ұйымдастырылған науқанның салдары деген пікірді ұстанады. Ол батыстық тарихнамада алғаш рет байлар шаруашылығын тәркілеу және Кеңес үкіметінің басқа да жазалау шаралары салдарынан аштықтан құрбан болған қазақтардың санын анықтауға тырысты.

Автор 1932-1934 жылдардағы зұлматтың бастапқы себебін экономикалық және саяси қателіктен емес, большевиктердің адамзат мәдениеті мен оның табиғатын түсінбегендіктен деп білді. «Басқа отаршыл державаның бірде біреуінің тарихында осындай теңдесі жоқ бұрын-соңды болмаған адами және экономикалық апат болмаған, сондықтан оның осындай дағдарыстың себептері мен жағдайлары батыстық мамандардың назарын аударуға лайық» - деп Конквест тұжырымы жасайды [5, 285].

Осылайша, бірінші топта қарастырылған 1930-шы жылдары КСРО аумағында болған оқиғаны көзбен көрген куәгерлер: журналистер, жұмысшылар және т.б. аштық туралы тек баспасөз беттерінде хабарлама ретінде баяндап кетсе, ал 80-шы жылдардың аяғында ашаршылық тақырыбына қалам тартқан батыстық зерттеушілер ашаршылық туралы іргелі түрде зерттеу жүргізіп, аштық тарихының одан әрі зерттелуіне жол ашып берді деп айтуға болады.

Бұдан кейін КСРО-ың ыдырауы, кейбір құжаттарды құпиясыздандыру отандық және шетелдік зерттеушілердің осы мәселеге назар аударуына себеп болды. 1980-ші жылдардың аяғы 1990 жылдардың басынан бастап қазақстандық тарихнамада зерттеушілер үшін 1930-шы жылдардағы қайғылы оқиғалар: аштық, ұжымдастыру және қазақтарды отырықшыландыру процесін, саяси қуғын-сүргін, депортация тарихын зерттеуге өріс ашылды. Осы кезеңде жарыққа шыққан еңбектерді жоғарыда көрсетілген жіктеуіміздің екінші тобына жатқызамыз.

Бұл кезеңде мәселені Отандық зерттеушілермен қоса, батыстық ғалымдар да зерттеді және бір ерекшелігі еуропалық зерттеушілер өз жұмыстарында Қазақстан көшпенділеріне назар аударды [6, 7, 8], ресейлік авторлар ұжымдастыру мен аштықты, әдетте, жалпы одақтық контексте қарастырды [9, 10]. Осы топтағы еңбектердің жаппай жариялануына 1980 жылдардың аяғы мен 2000 жылдардың басында зерттеушілер үшін бұрын құпия болған архив қорларының қол жетімді болуы түрткі болды - деп пайымдайды профессор З.Ғ. Сақтағанова [10, 119].

Бұл мәселенің бір аспектісі - Қазақстандағы ашаршылық себептері туралы мәселе болып табылады. Сондықтан осы топқа жататын кезеңдегі батыстық тарихнамада аштықтың себептерін анықтауға ерекше назар аударылды.

Француз тарихшысы Изабель Огайон: «Мал бағу жүйесінің жойылуы 4 кезеңнен тұратын стратегияның алғашқы салдары болды: ұжымдастыру-азық-түлік салығы-отырықшыландыру (седентаризация) -байларды тәркілеу). 1930 жылы осы саяси астарлы жаңалықтарды, әсіресе салықтарды енгізу, бұрын-соңды болмаған ашаршылықтың басталуына әкелді»- деп ашаршылықтың себептерін көрсетеді [6, 206-207]. Оның ойынша аштықтың феномені мен салдарын түсіну үшін оның себебін анықтап алу керек, аштықтың ауқымына баға беру үшін оның таралу жолдарын анықтап, оның кезеңдерін қадағалау керек. Сонымен қатар И. Огайон еңбегінде ол, американдық әлеуметтанушы М. Дэвистің анықтамасын келтіреді. Аштық - бұл физикалық сарқылу мен эпидемияға байланысты өлім-жітімнің таралу жылдамдығын арттыратын алдыңғы жеткіліксіз тамақтанудың қатаң салдарын қамтитын құбылыстар жиынтығының бөлігі деп есептейді [6, 207]. Еңбекте аштықты экономикалық тұрғыда талдауда ол белгілі экономист ғалым Нобель сыйлығының лауреаты Амартия Сеннің негізгі тұжырымдарын ұсынады. Амартия Сен Эфиопиядағы

мал шаруашылығымен айналысатын тұрғындардың арасында аштық жер өңдеумен айналысатын тұрғындарға қарағанда тез қарқынмен тарайтындығын салыстырмалы түрде анықтайды. Оның пікірінше, аштық кезінде адам шығыны көшпелі мал шаруашылығымен айналысатын халықтардың арасында едәуір жоғары болады деп қорытындылайды [6, 208]. Себебі, дәнді дақылдар жетіспеуі жағдайында көшпелілер астық сатып алу үшін малдарын сатуға мәжбүр болады, соның салдарынан нарықта ауыл шаруашылық өнімдерінің көптеп келуі олардың бағасының түсуіне әкеледі де нәтижесінде көшпелі халықты кедейлікке әкеліп соғады деп тұжырым жасайды. Бұл Амартия Сеннің бұл тұжырымынан қазақ даласындағы аштық кезінде отырықшы аудандарға қарағанда көшпелі аудандардағы халық аштыққа көбірек ұшырағандығының ұқсастығын көруге болады.

«Годы голода. Сельское хозяйство СССР. 1931–1933» атты еңбектің авторлары Р. Дэвис пен С. Уиткрофт қазақ даласында ашаршылыққа себеп болған өзара байланысты факторлар ретінде: ұжымдастыру және тәркілеу; қазақ халқын отырықшылыққа көшіру; малды мәжбүрлеп тартып алу; ауқымды астық дайындау (оларға жоспарлар жүк көтеретін аудандарға да қатысты) және ауқымды мал дайындауды көрсетеді [11, 329-332]. Сонымен қатар еңбекте КСРО-ның аграрлық саясатының топтамасын - егін егуден бастап 1931 жылғы жоспарлау кезеңіне дейін жан-жақты қарастырылып, 1932-1933 жылдардағы ұжымдастыру науқаны бойынша нақты фактілер келтірілген.

Қазақстандағы ашаршылық тарихын зерттеуші итальяндық ғалым Николо Пианчоло Мәскеу мен Қазақстандық архивтарда жаппай күштеп седентаризациялаудың бірде-бір құжаттық дәлелін таппады. Осылайша, 1930-1932 жылдардағы отырықшыландыру науқанын аштықтың негізгі себептерінің бірі деп санауға болмайды. Қазақтардың жаппай қырылу себептерін түсіну үшін отырықшылыққа көшу жөніндегі үгіт-насихат науқанынан алшақтап, кеңестік «тұтыну иерархиясына» назар аудару қажет [12, 88-89] - деп тұжырымдайды. Оның пікірінше, қазақ даласында ашаршылықты тудырған 2 негізгі факторды анықтайды: ауқымды мал дайындау және ауқымды астық дайындау. Қазақстанда жүзеге асырылған мал дайындау көлемі малдың азаюының және кейіннен қазақтар арасындағы ашаршылықтың негізгі себебі болды деп көрсетеді [13].

Н. Пианчолоға қарағанда неміс тарихшысы Р. Киндлер «Ашаршылық Орта Азиядағы большевиктердің ең ауқымды қоғамдық-саяси экспериментімен - қазақ көшпенділерін отырықшылыққа көшірумен тығыз байланысты болды. Азық-түлік дағдарысы, отырықшылыққа мәжбүрлеу салдары апатты ашаршылыққа айналды, ал ашаршылық салдарынан қазақтардың көпшілігі ақыры отырықшы болды. Кеңестендіру аштық арқылы жүзеге асырылды» - деп есептейді [14]. Роберт Киндлер, бір жағынан, көптеген төменгі деңгейдегі әкімшілер отырықшылыққа көшіру науқанын елемегенін растайды. Сонымен бірге, ол «отырықшылыққа көшу» ұранымен мемлекеттік ұйымдар көшпелі халықтан малды толығымен тартып алған жағдайларды сипаттайды.

Батыс тарихшыларының ішінде қазақ ашаршылығының Украина жеріндегі ашаршылықтан артық болмаса кем болмағанын, ал тигізген зардаптары жағынан одан да қорқынышты болғанын жариялаған американдық ғалым Сара Камерон болды. Ол «Аштық жайлаған дала» еңбегінде ашаршылықтың басты себебі ретінде мемлекетті ет және астықпен қамтамасыз ету науқанымен қатар күштеп жүргізілген кеңестік ұжымдастыру екендігіне назар аударады. Сонымен қатар егін екпейтін көшпелілерге астық салығын салу, оның салдарынан малдарын астыққа айырбастау арқылы қолдағы малынан айрылу; астық бағасы шарықтап өсіп, малдың тауарлық құны төмендеуі де астық салығының ауыртпалығын еселеп жіберген. Қазақ ашаршылығының басты себебі сталиндік саясат болғанымен XIX ғ. соңы мен XX ғ. бас кезінде Ресейдің империялық саясатымен қазақ жеріне орыс шаруаларының қарқынды қоныстануы да дәстүрлі шаруашылық жүйесіне ашаршылыққа алып ұрындыратын ауыр соққы болғандығымен байланыстырады [8, 35-36].

1991 ж. — қазіргі уақытқа дейін жарыққа шыққан екінші топқа жататын аштық, ұжымдастыру және қазақтарды отырықшыландыру процесі бойынша еңбектер негізінде

мынадай қорытынды жасауға болады: зерттеушілер өз еңбектерінде тек КСРО ғана емес, Қазақстандағы ашаршылық тарихына мән бере бастады, ашаршылыққа тек қана ұжымдастыру ғана емес сонымен қатар кеңес үкіметінің астық, мал дайындау сияқты саясаты әсер етті деген тұжырым жасайды.

Батыстық зерттеушілердің назар аударатын тағы бір аспектісі ол Қазақстандағы ашаршылық салдарынан болған адам шығыны мәселесі. Ол бойынша келесі цифрларды ұсынады: И. Огайон - 1150 000 - 1 450 000 мың, Р. Конквест - 1 000 000, М. Олкотт - 1 500000, С. Камерон, Р. Киндлер, Н. Пианчола - 1 500000, Р. Дэвис, Уиткрофт - 1 300000 - 1 500000 (басқа этностарды қоса есептегенде) [15].

Сонымен, батыстық тарихнамада Қазақстандағы ашаршылық тарихы туралы мәселеге 1980 жылдардан бастап назар аударыла бастады. Бұған КСРО-дағы жариялылық кезеңі, сонымен қатар кейбір архивтық құжаттардың қол жетімді болуы себеп болды. Батыстық тарихнамада бастапқы кезеңде ашаршылықтың себебі ретінде ұжымдастыру, отырықшыландыру саясаты қарастырлса, кейін ауқымды жоспарлы мал, ет және астық дайындауға бағытталған кеңес билігінің іс-шараларының нәтижесінде республикадағы мал санының күрт қысқаруы қазақ даласындағы ашаршылыққа алып келгені туралы тұжырым жасалды. Сонымен қатар қазіргі таңда ашаршылық мәселесін саясаттандыру төңірегінде шетелдік ғалымдар (М. Олкотт, С. Уиткрофт, Р. Дэвис, Р. Киндлер, И. Огайон, Мэттью Пэйн, С. Камерон, және басқалар) Қазақстандағы аштық геноцид емес, қазақтардың жаппай қырылуы «олардың көшпелі өмір салтына байланысты» және большевиктердің адамзат мәдениеті мен оның табиғатын түсінбегендіктен деп білді.

Қорыта айтатын болсақ, ХХ ғасырдың 30-шы жылдарындағы қазақ даласындағы ашаршылық мәселесіне арналған ғылыми еңбектер әлі де мұқият, әсіресе аймақтық аспектіде назар аударуды қажет етеді және жана ізденістерге мүмкіндік береді деп сеніммен айтуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1 Martha Brill Olcott The Collectivization Drive in Kazakhstan. The Russian Review, vol. 40, no. 2, 1981, pp. 122–42. [Электрондық ресурс]/- Кіру режимі: <https://www.jstor.org/stable/129204?origin=crossref>.

2 Сара Камерон. Голод казахов по данным Западной историографии. [Электрондық ресурс]/- Кіру режимі: <https://e-history.kz/ru/seo-materials/show/29750>.

3 Из документации международного союза против III Интернационала (международная Антанта) о голоде в СССР за июль-август 1933 г. 1 сентября 1933 г.// Дереккөз: Голод в СССР 1929-1934. Том 3. Лето 1933 - 1934 гг. М.: МФД, 2011. Стр. 499-503. [Электрондық ресурс] / — Кіру режимі: <https://istmat.org/node/43600>.

4 1932-1933 жылдардағы ашаршылық ақиқаты / ; Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі ; Мемлекет тарихы институты – Алматы : Литера М, 2012. - 336 б.

5 Конквест Р. Жатва скорби: советская коллективизация и террор голодом// Пер. с англ. Коэн И., Май Н. Под. ред. Хейфеда. [Электрондық ресурс] / — Кіру режимі: http://sd-inform.org/upload/books/Antitotalitarism/Repressii/zhatva_skorbi_.pdf.

6 Огайон И. Седентаризация казахов СССР при Сталине. Коллективизация и социальные изменения(1928–1945 гг.) / И. Огайон. — Алма-Ата: Санат, 2009. — 368 с.

7 Киндлер Р. Сталинские кочевники: власть и голод в Казахстане/ Р. Киндлер. — М.: Полит. энцикл., 2017. — 382 с.

8 Камерон С. Голодная степь. Голод, насилие и создание Советского Казахстана/ С. Камерон. — М.: Новое литера-турное обозрение, 2020. — 490 с.

9 Ивницкий Н.А. Голод 1932–1933 гг. в СССР: Украина, Казахстан, Северный Кавказ, Поволжье, Центрально-Черноземная область, Западная Сибирь, Урал/ Н.А. Ивницкий. — М., 2009.-

10 Кондрашин В.В. Голод 1932–1933 годов: трагедия российской деревни/ В.В. Кондрашин. — М.: РОССПЭН, 2018. — 566 с.

10 Сактаганова З.Г. «Ашаршылық — Великий джунт» 1931–1933 гг. в Центральном Казахстане: к постановке проблемы // Вестник Карагандинского университета Серия История. Философия. — 2021 — № 2 (102). — С. 117-128

11 Дэвис Р. Годы голода. Сельское хозяйство СССР. 1931–1933 / Р. Дэвис, С. Уиткрофт. — М., 2011. — 543 с.

12 Пианчола Н. Сталинская «иерархия потребления» и великий голод. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.academia.edu/37560126/>

13 Пианчола Н. Великий голод в Казахстане: контекстуализация, сравнение, концептуализация/ Н. Пианчола// Выступление на методологическом семинаре Института истории и этнологии МОН РК. 24 февраля 2021 г. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://us02web.zoom.us/j>.

14 Киндлер Р. Сталинские кочевники: Власть и голод в Казахстане. /пер. с нем. Л. Ю. Пантиной. — М., Политическая энциклопедия, 2017. — 382 с.

15 Ибадильдин Н. Трагедия в цифрах. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://mysl.kazgazeta.kz/news/15031>

Букеетов Университет